

Г. К. Авдєєва, асистент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Виділено емпіричний і теоретичний рівні судово-експертного пізнання та досліджено специфіку застосування логічних і загальнонаукових методів при проведенні судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності.

Выделены эмпирический и теоретический уровни судебно-экспертного познания и исследована специфика применения логических и общенаучных методов при проведении судебной экспертизы объектов интеллектуальной собственности.

Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) є новим родом судової експертизи. Судові експертизи ОІВ у системі СЕУ Мін'юсту України почали проводити з 1998 р. спочатку в Київському НДІСЕ, пізніше – в Донецькому, Харківському, Одеському, Львівському НДІСЕ, Науково-дослідному центрі судової експертизи з питань інтелектуальної власності. За цей період в експертних установах Мін'юсту України проведена велика кількість судових експертиз, об'єктами яких слугували аудіовізуальні твори, комп'ютерні програми та інші об'єкти авторського права, знаки для товарів і послуг, промислові зразки, винаходи та корисні моделі й ін.

Поява нових родів і видів судової експертизи завжди спричиняє проблеми в практичному застосуванні її методологічних основ. Це пов'язано зі специфікою об'єктів дослідження та їх ознак, різним рівнем підготовки суб'єктів пізнання, відсутністю розроблених методик дослідження тощо. Повною мірою це стосується і судової експертизи ОІВ.

У наш час ведеться плідна робота зі створення термінологічної бази судової експертизи ОІВ (авторка цієї статті на початкових етапах брала в ній активну участь), розроблення її наукових основ, методів і методик дослідження різних об'єктів.

Джерелом формування експертних методів є природничі та технічні науки, право, потреби слідчої і судової практики, техніка та інші галузі людської діяльності. При впровадженні методу будь-якої галузі науки в експертну практику спосіб його реалізації залишається в науковому плані практично незмінним, однак унаслідок специфіки завдань і об'єктів експертизи метод набуває якісно нової форми і процедури реалізації.

Дуже широко в судовій експертизі використовуються методи пізнання, розроблені в межах філософських наук. Методи філософії мають два рівні пізнання – емпіричний і теоретичний. Емпіричний рівень пізнання – це про-

цес розумового та мовного перероблення інформації, одержаної за допомогою органів почуття. Основними формами почуттєвого пізнання є відчуття, сприйняття та уявлення. На теоретичному (раціональному) рівні пізнання на підґрунті узагальнення та аналізу результатів досліджень, одержаних на емпіричному рівні, розробляються теоретичні основи певної галузі знань (предмета, об'єкта, завдань, методів та ін.). Формами раціонального пізнання (мислення людини) виступають: поняття, думка та висновок¹.

Під час емпіричного пізнання формуються програми дослідження, проводяться спостереження, експерименти, опис експериментальних даних, їх класифікація, первинне узагальнення. Теоретичне ж пізнання здійснюється на рівні абстракції високих порядків. Тут його знаряддям слугують поняття, категорії, закони, гіпотези та ін. Обидва ці рівні нерозривно пов'язані між собою, припускають один одного, хоча емпіричне пізнання передує теоретичному².

В емпіричному пізнанні переважає чуттєвий аспект, у теоретичному – раціональний (розумовий). Їх співвідношення віддзеркалюється в методах, що використовуються на кожному етапі дослідження.

Методи судової експертизи, як і методи всіх інших галузей знань, розподіляються на методи наукової діяльності, які використовуються під час розроблення теоретичних основ судової експертизи, і методи, що використовуються судовими експертами під час проведення судових експертиз. Практична діяльність судових експертів є процесом пізнання, має певну специфіку та передбачає застосування методів емпіричного і теоретичного рівнів пізнання.

Найважливішими завданнями методології судової експертизи є вивчення закономірностей пізнавальної діяльності судового експерта під час проведення експертиз і розроблення на цій основі методів її здійснення, визначення сутності, ефективності, надійності, точності й інших характеристик методів пізнання залежно від експертних завдань та об'єктів дослідження.

Питанням класифікації методів судової експертизи присвячено роботи І. В. Постики, О. І. Вінберга, О. Р. Шляхова, Т. В. Авер'янової, О. Р. Россинської та ін. Зокрема, Т. В. Авер'янова побудувала таку класифікацію методів судової експертизи: всеохоплюючий метод – матеріалістична діалектика; загальні методи: спостереження, порівняння, опис, вимірювання, експеримент, моделювання, історичний; окремонаукові; спеціальні (монооб'єктні)³. За класифікацією О. Р. Россинської система методів судової експертизи є такою: методи логіки; загальнонаукові методи; загальноекспертні методи (монометоди) і комплекси методів; окремоекспертні методи⁴. Існують й інші класифікації методів судової експертизи.

¹ Див.: Дегтярев М. Г., Войшвилло Е. К. Логика: Учебник. — М., 2001. — С. 14.

² Див.: Алексеев П. В., Панин А. В. Теория познания и диалектика. — М., 1991.

³ Див.: Аверьянова Т. В. Интеграция и дифференциация научных знаний как источники и основы новых методов судебной экспертизы. — М., 1994.

⁴ Див.: Россинская Е. Р. Рентгеноструктурный анализ в криминалистике и судебной экспертизе. — К., 1992.

Постійний розвиток науки зумовлює розвиток і вдосконалення методів теоретичного й емпіричного рівнів пізнання, їх класифікації. Стан наукових уявлень про методи судової експертизи пов'язаний, з одного боку, з розвитком саме судової експертизи, а з другого, – з формуванням філософських поглядів на методи пізнання в цілому. Зокрема, на сучасному рівні розвитку науки матеріалістична діалектика вже не розглядається як всеохоплюючий метод пізнання. В. О. Коновалова слушно зазначає, що діалектичний метод як загальний був презентований ученими-криміналістами тільки найменуванням, його роль зводилася тільки до проголошення, а саме методами пізнання є методи логіки та загальнонаукові¹.

Методи судової експертизи, як і всі сучасні методи пізнання, ґрунтуються на таких основних законах діалектики: законі єдності та боротьби протилежностей, законі взаємного переходу кількісних і якісних змін, законі заперечення заперечення. Діалектика визнає конкретність істини і припускає точний облік усіх умов, у яких знаходиться об'єкт пізнання. Методи пізнання повинні відповідати таким основним законам логіки: закону тотожності, закону несуперечності, закону виключення третього та закону достатньої підстави².

Відповідно до закону тотожності не можна під час дослідження замінювати яке-небудь поняття іншим поняттям. Ця вимога є очевидною, але при судово-експертному дослідженні промислових зразків така підміна відбувається. Зокрема, промислові зразки експерти часто описують не за фотознімками загального вигляду об'єктів, що містяться в патенті, а за описами промислових зразків, що містяться в заявках. Описи промислових зразків, що містяться в заявках, не завжди збігаються за всім комплексом істотних ознак зображень, які містяться в патенті. Така підміна зменшує вірогідність одержання об'єктивного висновку.

За законом достатньої підстави будь-яка думка (теза) для того, аби мати силу, обов'язково повинна бути доведена (обґрунтована) певними аргументами (підставами), причому ці аргументи мають бути достатніми для доведення початкової думки, тобто вона повинна впливати з них з необхідністю (теза мусить з необхідністю виходити з підстав). На жаль, не завжди висновки судових експертиз відповідають цьому закону логіки. Особливо це стосується висновків з питань, що виходять за межі спеціальних знань судового експерта з дослідження ОІВ та не повинні ним вирішуватися, а саме: щодо сприйняття споживачем реклами, охороноздатності об'єктів промислової власності, встановлення автора твору, визначення факту порушення певною особою прав іншої особи тощо.

Сьогодні (за відсутністю загальної та окремих методик дослідження різних ОІВ) методами судово-експертного дослідження ОІВ є системи логічних і загальнонаукових методів (операцій, прийомів), що використовуються в інших видах судової експертизи. «Володіння методами означає для

¹ Див.: Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. — Х., 2006. — С. 11, 12.

² Див.: Голубинцев В. О. Концепции современного естествознания: Учеб. пособ. — Ростов н/Д., 2005.

дослідника знання того, яким чином, у якій послідовності вчиняти ті або інші дії для вирішення певних завдань, і вміння застосовувати ці знання в практичній діяльності»¹.

В теоретичному і практичному рівнях пізнання залежно від експертного завдання використовуються певні комплекси методів. Жоден з наукових методів, застосований ізольовано від інших, не може бути ефективним ні в науковому дослідженні, ні в практичній діяльності судового експерта. Зокрема, наукове спостереження ОІВ завжди супроводжується їх описом, під час якого чуттєва інформація фіксується за допомогою слів, знаків, рисунків тощо. Опис повинен надавати достовірне й адекватне уявлення про об'єкт дослідження, точно відображати ознаки, що вивчаються. Важливо, аби поняття та терміни, що використовуються для опису, завжди мали чіткий і однозначний зміст. Залежно від рівня розвитку науки, зміни її певних положень перетворюються засоби опису об'єктів і їх ознак, часто створюється нова система понять². Звичайна мова часто є непридатною для опису об'єктів судової експертизи взагалі та експертизи ОІВ зокрема тому, що багато слів мають декілька значень, і навпаки, для опису тієї самої ознаки дослідники використовують різні слова. Так, при описі тієї ж самої ознаки промислового зразка судові експерти часто використовують різні за змістом словосполучення (наприклад, увігнуте денце, випукле дно, округлене дно). Тому актуальною є проблема створення термінологічного словника для оптимізації опису об'єктів судової експертизи та словника термінів судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності.

Формуванню методів судової експертизи ОІВ передують практична діяльність судових експертів під час проведення судових експертиз. Судові експертизи ОІВ сьогодні проводяться за допомогою таких загальнонаукових методів, як чуттєво-раціональні (спостереження, опис, порівняння, моделювання) та логічні методи (аналіз, синтез, дедукція та індукція, гіпотеза, аналогія, логічне тлумачення³, системний метод). Факт використання ОІВ в об'єктах, що перевіряються (найбільш поширене експертне завдання), встановлюється за загальною методикою судової ідентифікації⁴. Відповідно до правила порівняльності об'єктів, додержання якого є обов'язковим при порівняльному дослідженні об'єктів судової експертизи, зіставленню (порівнянню) підлягають лише ті об'єкти, кожному з яких притаманна одна і та сама ознака (сукупність ознак)⁵. Тому під час встановлення факту збігу сукупності істотних ознак промислових зразків, зовнішній вигляд яких відповідає кресленням та ескізам, що містяться в патенті, з відповідними ознаками об'єктів, наданих на дослідження, дослідники будують уявну модель

¹ Макуха А. А. Концепция современного естествознания: Учебно-методические материалы. — Новосибирск, 2004. — С. 17.

² Див.: Назаров И. В. Методология гносеологического исследования. — Новосибирск, 1982. — С. 41.

³ Логічне тлумачення – роз'яснення змісту цивільно-правової норми шляхом правил формальної логіки (див.: Сучасний словник цивільно-правових термінів. — Сер. Юридичний радник. — Х., 2005. — С. 105.

⁴ Див.: Сегай М. Я. Методология судебной идентификации. — К., 1970.

⁵ Див.: Словарь основных терминов судебных экспертиз. — М., 1980.

промислового зразка, суттєві ознаки якого (форма, колір та ін.) збігаються з відповідними істотними ознаками, зафіксованими в кресленнях та ескізах. За такою ж схемою здійснюється уявне моделювання винаходів і корисних моделей.

Моделлю є така розумова або матеріальна система, яка відображає чи відтворює об'єкт дослідження та здатна замінити його так, що її вивчення надасть нам нові відомості про цей об'єкт¹. Модель у процесі пізнання виступає «середньою ланкою» між об'єктом пізнання, що є в дійсності, і суб'єктом, який його пізнає. Моделювання в судовій експертизі – це метод утворення уявної або матеріальної моделі, яка має необхідний для дослідження збіг з оригіналом.

Під час досліджень експерти іноді здійснюють таку пізнавальну процедуру, як типізація, що передбачає пошук і виявлення подібних об'єктів².

Аналіз і синтез судові експерти завжди використовують у комплексі. За змістом вони – «дві сторони єдиного аналітико-синтетичного методу пізнання»³. «Аналіз, що передбачає здійснення синтезу, має своїм ядром виділення істотного»⁴. Потреби практики змушують експерта вивчати сутність досліджуваного об'єкта шляхом переходу від безпосереднього спостереження до аналізу і наступного синтезу одержаного фактичного матеріалу.

Аналогією є «правдоподібний вірогідний висновок про подібність двох предметів за певною ознакою на підставі встановленої їх подібності за іншими ознаками»⁵. Цей метод використовується, зокрема, під час уявного моделювання об'ємного промислового зразка у випадках наявності в комплекті фотознімків його загального вигляду, зафіксованого не з усіх боків. Наприклад, якщо лицьова та бокові поверхні пляшки мають форму площини, то й тильна поверхня за аналогією має таку саму форму.

Важливе місце в судово-експертному дослідженні винаходів і корисних моделей посідає системний метод дослідження (системний підхід). Системний підхід – це спосіб теоретичного уявлення і відтворення об'єктів як систем. Головним при системному підході є вивчення не елементів як таких, а перш за все структури об'єкта і місця елементів у ній⁶. Для дослідження об'єкта як єдиного цілого не можна обмежуватися вивченням лише його складових частин (ознак незалежного пункту формули винаходу). У процесі пізнання необхідно розкривати зв'язки між ними, що існують об'єктивно, і розглядати їх в сукупності, єдності⁷. Винахід є сукупністю ознак, функціональні властивості та можливі стани якої обумовлені не тільки складом, будовою і наявністю інших її елементів, а й характером їх взаємних зв'язків.

Усі методи судової експертизи мають право на існування тільки за умови їх відповідності нормам процесуального права й етики, наукової обґрун-

¹ Див.: Штофф В. Л. Моделирование и философия. — М., 1966. — С. 97.

² Див.: Словарь иностранных слов. — М, 1939. — С. 543.

³ Голубинцев В. О. Вказ. праця. — С. 35.

⁴ Спиркин А. Г. Философия: Учебник. — М., 1999. — С. 499.

⁵ Спиркин А. Г. Вказ. праця. — С. 503.

⁶ Див.: Алексеев П. В, Панин А. В. Философия. — М., 2000. — С. 389.

⁷ Див.: Голубинцев В. О. Вказ. праця. — С. 35.

тованості та дуже високій вірогідності одержання об'єктивних результатів, простоті та безпеці, ефективності й іншим ознакам.

Факт застосування будь-якого окремого методу або сукупності методів при судово-експертному дослідженні ОІВ ще не зумовлює одержання об'єктивного висновку під час вирішення експертних завдань. Дуже важливим є вміння правильно застосовувати науковий метод. За образним виразом П. Л. Капіци, науковий метод «умовно є скрипкою Страдіварі, найдосконалішою зі скрипок, але щоб на ній грати, потрібно бути музикантом і знати музику. Без цього вона фальшивитиме, як і звичайна скрипка»¹.

Судово-експертній діяльності з гносеологічної точки зору притаманні науковість, об'єктивність, доказовість, обґрунтованість, наочність, достовірність висновків. Судово-експертне дослідження передбачає не тільки формальне застосування методів пізнання, а й творчу діяльність, пов'язану з обранням певної сукупності методів дослідження, виокремленням ознак об'єктів та їх описом, одержанням експертних зразків, плануванням і проведенням експертного експерименту тощо. Тому важливе значення для судових експертів мають логіко-методологічна підготовка, рівень їх філософської культури, постійне вдосконалення процесу свого мислення, вміння правильно застосовувати методи судової експертизи відповідно до законів логіки і діалектики.

¹ Капіца П. Л. Эксперимент. Теория. Практика. — М., 1981. — С. 195.